

Fredsfostran, nationalism och skolans historieämne

IRENE ANDERSSON*

Malmö högskola

Ingela Nilsson, *Nationalism i fredens tjänst: Svenska skolornas fredsförening, fredsfostran och historieundervisning 1919–1939*, Umeå studies in history and education 9 (Umeå: Umeå universitet 2015). 397 s.

Avhandlingens disposition och huvudresultat

I skriften "Nationernas förbund: Vad det är och vad det vill" (1931) inleder pedagogen och fredsarbetaren Matilda Widegren sin text med att be skoleleverna leta upp staden Genève i sina kartböcker. För att begripliggöra folkförbundets arbete för barnen jämför hon det med skolans expedition. Troligen hade de någon gång gjort besök där, hört knatter från maskinskrivning, sett böcker och papper i stor mängd färdiga att delas ut. Ungefär så är det på NF:s stora sekretariat, skriver hon. I församlingssalen sitter ombuden från olika länder. De hälsar på varandra och samtalar när de träffas igen inför en ny omgång möten på samma sätt som skolelever gör i början av terminen.

Så fortsätter hon oförtrutet att pedagogiskt koppla till elevernas egna erfarenheter för att förklara NF-andan och folkförbundets arbete. Matilda Widegren var en av aktörerna i Svenska skolornas fredsförening, SSF, vars tankar om fredsfostran och historieundervisning Ingela Nilsson har undersökt i sin avhandling. Syftet med studien är att kartlägga föreningen, dess aktörer och internationella kontakter under mellankrigstiden, samt idéer om historieämnets möjligheter att skapa en ny identitet hos barn och ungdomar. Vad menade SSF med fostran i förhållande till begreppen internationalism, pacifism och nationalism? Hur var historieundervisningen tänkt att förändras ideologiskt och vilka föreställningar om genus och nationalism fanns i den rådande historieskrivningen? Efter inledningen där frågor, teoretiska begrepp och metod presenteras följer två bakgrundskapitel, uppdelade på perioden 1870–1919 respektive 1919–1939. Avsnitt fyra är en kartläggning av

* Docent i historia; fakultetsopponent

föreningens verksamhet. I kapitel fem till sju analyseras föreningens idéinnehåll.

Tidigare forskning om fredsrörelsens historia i en svensk kontext är inte stor och ännu mindre har gjorts om pedagogiska fredsträvanden. I det internationella forskningsläget är Mona Siegels studie om franska lärares krav på fredsfostran efter första världskriget därför särskilt betydelsefull. Genom att fokusera på historieämnet kan Nilsson bidra till och dra nytta av forskningsmiljön i Umeå som har studerat nordiska och internationella historieboksrevisioner.

Kring SSF och Nordiska lärares förening, NLF, finns inga arkiv bevarade förutom ett lokalt material från Göteborgs skolors fredsförening. Pressmaterial från den svenska freds- och lärarpresen och andra fredsföreningars arkiv används. Tryckta småskrifter utgivna av SSF, föredrag och föredragsreferat, samt andra texter av enskilda ledamöter utanför föreningarnas ram undersöks idéanalytiskt med hermeneutisk tolkning. Nilsson inspireras även av Mikhail Bakhtins tankar om att texterna är dialoger med tänkta mottagare.

De centrala begreppen nationalism, pacifism och internationalism utgör sökord för att finna formuleringar i det empiriska materialet som visar hur SSF tolkade begreppen. Nationalism förutsätts ha en hegemonisk ideologisk ställning, men enligt Antonio Gramsci kunde intellektuella och lärare utgöra en ideologisk mothegemoni. R. W. Connells hegemoniska manlighet samt Claes Ekenstams och Jonas Liliequists tankar om manlighet, omanlighet och icke-manlighet används i analysen.

Den liberala fredsrörelse som växte fram i Sverige under 1880-talet tog intryck av American School Peace Leagues idéer om att förändra historieämnet. I Sveriges kvinnors fredsförening, 1898–1911, drevs fredspedagogiska aktiviteter. Förlagan till Svenska skolornas fredsförening, 1919, var dock Svenska lärarinnors fredsgrupp som grundats tre år tidigare. Historia hade en stark ställning som karaktärsdanande ämne med syfte att skapa kärlek till fosterlandet. Nilsson finner en skillnad mellan 1920-talets hoppfulla decennium med krav på att rensa ut hat och propaganda ur historieböckerna och 1930-talets resignerade decennium med krav på att fredsarbete, dess institutioner och historia skulle inkluderas. Trots att Nationernas förbund, NF, tog på sig revisionsarbete under decenniet, var förändringarna i läroböckerna få och den nationella ideologin fortsatte att dominera.

Kartläggningen av SSF:s organisation innehåller minibiografier av fem viktiga aktörer: Matilda Widegren, Greta Stendahl, Herman Söderbergh, Theodor Blomqvist och Elisabeth Eurén. Nilsson konstaterar att flest medlemmar utgjordes av kvinnliga lärare i folkskolan och i flickskolor. Småskollärarinnor deltog inte alls medan få var läroverkslärare. Centralstyrelsens

medlemmar hade förhållandevis höga positioner i skolvärlden. SSF:s budskap byggde på social kristen etik, social rättvisa, nedrustning, mellanfolklig rättsordning, skiljedom och internationellt samarbete. Enskilda lärare var viktiga i arbetet att nå verklig fred, uppbyggd på en ny moral och ett nytt sinne.

Idéanalysen av fostran i förhållandet till internationalism visar att NF-anda, kännetecknad av mänsklig gemenskap, tillhörighet och samarbetsvilja, skulle råda i varje klassrum. Den nationella historieundervisningen skulle innehålla internationella nedslag. I sitt försvar mot kritiska röster skiljde SSF på sann nationalism, som fosterlandskärlek, och falsk nationalism, som högernationalism eller socialistisk radikal pacifism. Nilsson tolkar föreningens budskap i termer av moralisk internationalism i relation till Jo Vellacots begrepp transnationalism, som inte innebär förhandlingar mellan nationer utan bygger på gemenskaper bortom nationsgränser.

SSF tog avstånd från att fostra vapenvägrare eller motståndare till det nationella militära försvaret. Framtida medborgare tänktes lösa konflikter via dialoger mellan folk och klasser genom internationellt arbete och mellanfolklig lagstiftning. Trots att budskapet i SSF:s läromaterial betonade plikten att försvara fosterlandet fanns det tydliga pacifistiska budskap. Krigshistorien skulle förändras genom att fasorna och lidandet framställdes realistiskt. Krigets hjältar, Gustav II Adolf och Karl XII, kunde hyllas för sin offervilja. Fredshjältar, som kämpade mot sociala missförhållanden och övervann naturkrafter, kunde representeras av upptäcktsresanden, uppfinnare och vetenskapsmän vilka med personligt mod, osjälviskhet och hängivenhet tjänat mänskligheten. I linje med Siegels resultat om de franska lärarnas arbete tolkar Nilsson föreningens idéer om motberättelser som patriotisk pacifism.

Fostran till en ny pacifistisk manlighet studeras utifrån 93 småskrifter från SSF. I de allra flesta texterna dominerade pojkar och män, antingen som manliga hjältar i huvudroller eller som bifigurer. För att kontextualisera periodens militarisering av unga män i skolåldern framhåller Nilsson luftskyddsundervisning, skjutövningar vid läroverk, tävlingsskjutningar och studiebesök på flottans fartyg, den frivilliga landstormsföreningens engagemang för gymnasister vid läroverken och anslutning till nazistiska organisationer. Mot detta ställde SSF ett pacifistiskt manlighetsideal, en nationell medborgerlig civil värnplikt, som värnade de traditionella soldatdygderna mod, tapperhet och uthållighet med längtan efter äventyr, seger och solidaritetskänsla. Flickor var synliga i tio av de 93 texterna. Trots att SSF:s styrelse dominerades av kvinnor synliggjordes kvinnliga hjälteideal i SSF:s berättelser minimalt.

Den sammanfattande analysen lyfter fram tre resultat. För det första att

nya fredliga människor skulle fostras på en socialt kristen grund till moralisk internationalism. Det innebar en aktiv fredsvilja med avståndstagande från krig och våld utifrån en nationell djup och sann fosterlandskärlek. För det andra att en historieundervisning med nytt stoff, aktivt brukad för fredsfostran, en pacifistisk identitet, krävdes. Krig skulle kompletteras med internationella perspektiv, fredsrörelsens historia och NF, samt kulturhistoria och krigshjältar i annat ljus. För det tredje att pojkers naturliga fascination för krig skulle mötas med manliga fredshjältar för en ny fredlig mentalitet. Pojkar behövde övertalas att fredsidealet inte var kopplat till feighet, svaghet och dådlöshet, en maskulinisering av SSF:s budskap.

Hur ska detta förklaras och förstås? De taktiska skälen övervägde, menar Nilsson. Hon anknyter till Christer Strahls resonemang om att socialdemokratin under första världskriget, trots idéer om en stark internationalism, underordande sig nationen. SSF:s strategi var att förstärka det nationella eftersom landets lärare skulle realisera ett pacifistiskt budskap i en nationell ram. SSF:s bestod av borgerliga lärare med höga positioner vilka såg nationalismen som en gemenskapsideologi i liberal-socialdemokratisk skepnad. Denna patriotiska pacifism fungerade som en inom-hegemonisk motkraft i vilken skolans nationella fostran inte ifrågasattes, i stället gällde det att komplettera, förena och ge ideal och värden nya innebörder. De manliga egenskaperna hos krigshjälten och fredshjälten var desamma och utgjordes av en uppsättning hegemoniska element i den normerande manligheten.

Diskussion

Avhandlingen har många förtjänster. Studien är metodisk och konsekvent väl genomförd, särskilt analysen av texterna som dialoger. Den är rik på empiri och bygger på ett övertygande och noggrant refererat underlag. Aktörsperspektivet synliggör dessutom tydligt intentionerna bakom ett aktivt arbete för förändring av skolans historieämne under mellankrigstiden. Några invändningar kan dock göras mot upplägget. De övergripande frågorna besvaras, men vägen dit går via många frågeställningar och nivåer i studien som läsaren först måste ta sig igenom. Den idéanalytiska metoden och den hermeneutiska tolkningen bidrar till ordrikedom allt eftersom uppnådda resultat förs framåt i kapitlen och byggs på med nya resultat. Arbetsprocessen i några kapitel är kartläggande och i andra analytisk vilket ger en mindre obalans.

Mellankrigstiden vibrerade av både nedrustningskrav och radikalpacifism i Gandhis anda, men också av positiva försvarsröster. Internationell forskning om fredsrörelsen har därför arbetat med flera olika betydelse av begreppet pacifism. Nilssons breda användning av pacifism ligger nära Charles Chatfields *peace advocacy*, i betydelsen av att som fredsförespråkare

på flera olika sätt arbeta emot krig, och längre ifrån radikal pacifism och moderat pacifism. Ett övergripande pacifismbegrepp kan vara ett strategiskt val då det troligen var svårt att driva andra former av pacifism inom en nationell skolarena. Men att vissa underliggande radikalpacifistiska inslag ändå skymtar fram kunde ha fångats av en annan begreppsram. Hur det nationella och internationella kan relateras till varandra har undersökts i flera studier. Inte minst visar Leila Rupp konkret hur kvinnor skapade internationella kvinnoförbund av nationella föreningar genom att på internationella konferenser iscensätta gemenskap.¹ I avhandlingens skolkontext handlar det nationella om historieämnet och försvar av fosterlandet medan det internationella rör mellanfolkligt samarbete i ett internationellt samfund. Internationalism har många ansikten och visar sig på olika sätt i tid och rum. Hur långt sträckte sig SSF:s internationalism? Till Europa? Kolonialism och rasism finns i SSF:s budskap, men att alla människor inte ingick i begreppet internationalism lyfts inte fram explicit. Eftersom en internationell fredsrörelse med gemensam ideologisk grund inte fanns borde jämförelsen med nykterhetsrörelsens och arbetarrörelsens budskap ha problematiserats.

De kritiska rösterna begränsas till material där lärarkåren syns. Troligen hade försvaret någon kritik mot fostran till pacifism, men förmodligen publicerades de negativa rösterna i andra material. En fråga av didaktisk art, dock av mindre betydelse för idéanalysen, är om SSF gjorde någon skillnad mellan historieämnet och historieläromedel å ena sidan och historieundervisningen å andra sidan. Intressant nog var det som hände i klassrummen även på den tiden inte alltid detsamma som stod i styrdokument och läroböcker. Ett inlägg i *Folkskolans tidning* 1937 betonade att inte bara läroböcker utan också annat material som skolplanscher användes. Då det inte verkar finns några uppgifter kvar på huruvida SSF:s eget producerade lärarmaterial rekvirerades och användes är idéanalys det enda möjliga att göra.

En annan didaktisk fråga är elevernas ålder. De beskrivs ibland som barn och ibland som ungdomar. I SFF:s föredragsserie återfinns ett föredrag med en rubrik som handlar om de allra minsta. Elevernas ålder i förhållande till idéinnehåll problematiseras inte i avhandlingen. De flesta medlemmarna var folkskollärare och fokus låg på historieämnet. Småskolans lärare var inte representerade i SSF och hur de nationella inslagen för småskolan såg ut i hembygdskunskapen studeras inte. Ändå skulle NF-andan finnas med på alla stadier. Det framgår inte om det i de tryckta småskrifter som SFF gav ut fanns försök på iscensättningar av en förändrad historieundervisning som tog med realistiska skildringar av krig. Det skulle i så fall visa hur SSF:s idéer om ett nytt historiebruk tog form, i alla fall i tänkt tappning.

1. Leila J. Rupp, *Worlds of women: The making of an international women's movement* (Princeton 1997).

SSF hade samma krav under hela mellankrigsperioden, medan det finns förändringar mellan 1920-talet och 1930-talet i historieboksrevisionernas kontext och i det omgivande samhället. Att kraven var desamma förklaras med att det inte skedde några större förändringar i historieämnet och att Sverige uppfattades som neutralt och ett fredligt land efter 1905 års fredliga unionsupplösning. En bidragande tolkning kan handla om att de som framförde kraven tillhörde en äldre generation och inte var skolaktiva hela mellankrigstiden. Fyra av de fem centrala aktörerna upplevde inte tiden efter andra världskriget.

En tråd i freds rörelsens historia är tilltalet mellan män och kvinnor. I slutet av 1800-talet ville män att kvinnor skulle bilda en egen fredsförening, Svenska kvinnors fredsförening, för att deras fredliga väsen behövdes. I mellankrigstiden iscensatte Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet kampanjen "Vilja männen hjälpa oss?" Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget 1935 krävde av männen att de satte sig ner i förhandlingar i NF. Richard Sandler uppmanade de nyligen rösträttsberättigade kvinnorna att komma med något nytt inför 1925 års valfråga om försvarets nedrustning. SSF var däremot ingen enkönad sammanslutning och stor tillit sattes till utbildning som kraft till förändring. Både kvinnliga och manliga medlemmar ville gemensamt förändra manlighetsidealet hos pojkar i skolan, vilket i sig är ett intressant resultat.

När manlighetsideal analyseras i avhandlingen används delvis annat än SSF-material. En tidskontext av föreställningar om genus med särskilt fokus på pojkar och unga män synliggörs. Det ger visserligen energi åt det sista empiriska kapitlet men sammanställningen görs inte på ett systematiskt sätt. Dessutom uppmärksammas inte flickors tidskontext. Även de var en del av militariseringen genom civilförsvar och luftskydd. Bodil Formarks avhandling om flickscouter visar att äventyr, mod, uthållighet och hängivenhet också var viktigt för flickor.² Genus är ett relationellt begrepp, om pojkar blir fredshjältar då borde det hända något med flickors ideal. Hur deras stöd till denna nya manlighet skulle förändras framgår inte. Dessutom pekar en alternativ tolkning av hjältarnas hegemoniska egenskaper som enbart manliga på att det är kontexterna hjältarna uppträder i som är genusbundna.

Slutord

Trots invändningarna har det hänt något positivt i forskningsläget kring freds rörelsen i och med denna avhandling. Kopplingen till historieämnet och historieboksrevisionerna är fruktbar. Avhandlingen bidrar med ny kunskap till det freds pedagogiska arbetet både före och efter undersökningsperioden.

2. Bodil Formark, *Den välsituerade flickan: Om den svenska flickscouterörelsens historia 1910–1940* (Umeå 2010).

De fredspedagogiska idéerna i skolarbetet över nationsgränser i Unescos regi under efterkrigstidens första decennier och Skolöverstyrelsens fredsfost-ransarbete under 1980-talet kan nu diskuteras utifrån en längre tidslinje. Kartläggningen av SSF är ett betydelsefullt arbete, inte minst översikten över centralstyrelsemedlemmar och rubriker på föredrag vid de nordiska mötena. Föreningens dilemma att förena nationellt och internationellt medborgarskap och identitetsskapande med idéer om fosterlandskärlek, försvar och ett pacifistiskt förhållningssätt löses konstruktivt och elegant.